

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés "megoldására" az ötvenes évek Magyarországon?

"A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek, vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.

A Magyar Népköztársaság területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét."

(1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság alkotmánya, 49. §.)

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1953. augusztus 26-i ülésén a Belügyminisztérium előterjesztette javaslatát a lakosság személyi igazolvánnyal való ellátásáról.

A BM részéről Piros László, Pöcze Tibor és Hárs István meghívott volt jelen. Az előadó Pöcze Tibor rendőr vezérőrnagy volt. Az előterjesztést Gerő Ernő - ez időben belügyminiszter - szignálta.¹

A személyi igazolványok bevezetésének célja - mint az előterjesztésből megtudjuk - az, hogy: a) a lakosságnak kevesebb okiratot kellene évenként beszereznie, b) kevesebb munkája lenne hatóságainknak, c) meg lehetne nehezíteni az osztályellenség, az imperialista ügynökök és a bűnözők káros tevékenységét, d) megkönnyítené az államvédelmi, a biztonsági szervek munkáját a határövezetben és a kiemelt városokban, ahonnan a nem kívánatos elemeket jobban távol lehetne tartani.

A 16 éven aluli személyek, a nem magyar állampolgárok és az elmebetegek igazolványt nem kapnak. Érvényességi tartamát tekintve az igazolvány kétféle: a) 5 évre szóló, melyet általában minden igazolvánnyal ellátandó személynek kell kiállítani, b) ideiglenes, legfeljebb 3 hónapra szóló, melyet azoknak kell kiállítani, akik a részükre kiállított személyi igazolványt elvesztették. Ez formájában eltér a rendes személyi igazolványtól."

Ezután az előterjesztés felsorolja az igazolvány tartalmát, rovatait, elrendeli, hogy minden lakosról, aki személyi igazolványt kap, összeíró lapot kell kiállítani (amely a felállítandó személyi nyilvántartás alapja lesz), előírja a kiadással kapcsolatos adminisztratív teendőket, de nem tér ki egyéb, a fentiekől eltérő intézkedést kívánó társadalmi csoportokra, egyéb eltérő formátumú és tartalmú igazolványokra. Az ülés jegyzőkönyvének tanúsága szerint a PB az előterjesztést (az 5. pont második bekezdésének kihagyásával) elfogadta. Az ülésen hozzászóltak: Gerő Ernő, Hárs István és Farkas Mihály. A hozzászólások tartalmát a jegyzőkönyv nem közli. A PB-határozat után a Minisztertanács 512/9/1953. sz. október 16-i határozata elrendelte a személyi igazolványok bevezetését, közölve, hogy elfogadta az igazolványok bevezetéséről szóló rendelettervezetet, és a belügyminiszterre bízta a feladat megszervezését és fokozatos végrehajtását. Határidőül 1955. június 30-át tűzte ki.²

Személyek igazolványa

Gerő Ernő, aki 1953. július 4-től 1954. július 6-ig állt a Belügyminisztérium élén, fontos feladatot hajtott végre: a minden ízében kompromittálódott ÇVH "megszüntetését", valójában szovjet mintára történő beolvasztását a BM-be.

(A szovjet BM-et már 1953. március 14-én összevonták az államvédelmi Minisztériummal.) A kérdés több szakértője vetette fel már a kérdést, hogy valójában az ÇVH beolvasztása történt-e meg a BM-be, vagy éppenséggel fordítva? Az újjáalakuló, egységesített Belügyminisztérium 25 központi szervezeti egysége közül 13 osztály az államvédelmi munkával foglalkozott. Az ÇVH azonban ennél jóval nagyobb hatalmat birtokolt: Gerő Ernő első belügyminiszteri parancsában kinevezte a minisztérium központi szerveinek vezetőit, és a 31 fő közül 27-en az ÇVH rendfokozatát viselték. Az átszervezést az ekkor újra aktivizált Belügyminisztérium Kollégiuma hajtotta végre, amelynek tíz tagja közül nyolc volt ÇVH-s.³

A BM 1954. február 1-jén megkezdi a feladat végrehajtását. A VII. o. 20-10/7/954. sz. "szigorúan titkos" minősítésű utasítása szabályozza a lakosság személyi igazolvánnyal való ellátásával kapcsolatos rendőri feladatokat.⁴ Az igazolványok kiállításához az alábbi iratok, igazolások beszerzésére volt szükség: születési, házassági anyakönyvi kivonat, állandó és ideiglenes lakás bejelentését igazoló szelvény, a 22-50 éves hadköteles férfiktől katonai igazolvány, a 20-22 év közötti férfiktől összeírási igazolvány, munkáltatói igazolvány, a 16. életévüket betöltött fiataloktól iskolai igazolvány (ha azt állították, hogy valamely tanintézet hallgatói), kisiparosoktól, egyénileg gazdálkodó parasztoktól, napszámosoktól, valamint szabadfoglalkozásúaktól a helyi tanács vb által

kiállított, foglalkozást bizonyító igazolás, 2 darab (4 x 4 cm-es) fénykép, állandó személyi igazolványhoz 4 Ft-os, ideigleneshez 2 Ft-os illetékbélyeg.

Az utasítás felhívja a figyelmet arra, hogy "az igazolványok kiosztásával kapcsolatosan az ellenséges elemek különböző rémhíreket igyekeznek terjeszteni (...) minden (...) rendőrörsnek az a feladata, hogy (...) tudomást szerezzenek arról, hogy milyen a területükön lakó dolgozók hangulata (...) milyen rémhíreket terjesztenek a területükön lakó vagy dolgozó osztályidegen elemek, és kik lehetnek azok (...)

A területfelelősöknek a megfigyelésüket az alábbiakra kell kiterjeszteni, s jelentésüket megtenni: a) milyen a lakosság hangulata általában az igazolvány bevezetésével kapcsolatban, b) ezen belül külön kell részletezni az ipari munkásság, dolgozó parasztság, osztályidegenek és papság hangulatát, c) milyen ellenséges híresztelések vannak, s azok mennyire vannak elterjedve, d) milyen intézkedéseket tettek az ellenség tevékenységének megakadályozására."

Az azonosítás és nyilvántartás mellett igen fontos szempont a polgárok tartózkodási helyének szemmel tartása. Égy lakáslapot kellett kitölteniük nemre, korra és állampolgárságra való tekintet nélkül mindazoknak, akik: állandó lakásból kiköltöznek, állandó lakásba beköltöznek, ideiglenes lakásba be- és kiköltöznek, ha az ideiglenes lakás letelepedési engedélyhez kötött városban vagy határkörzetben van, illetve azoknak, akik új igazolványt kaptak.

Az igazolványok kötelező átvétele alóli kibújást, a "gyanús elemek" rejtőzését megakadályozandó az utasítás megszigorított igazoltatási rendet ír elő. "A vizsgálat lefolytatásánál ellenőrizni kell a gyanús személyeket - lehetőleg 1948 előtti bejelentőlapjaikat vagy az azok mellett lévő feljegyzéseket (figyelő lap stb.), melyekből megállapítható a gyanús személy osztályhelyzete, múltbeli foglalkozása és esetleg körözése.

A vizsgálat lefolytatásánál fel kell használni a T. személyek, lakónyilvántartó könyv vezetőik és lakóbizottságok segítségét. Ki kell oktatni őket arra, hogy a gyanús személyek átköltözése esetén azonnal értesítsék a legközelebbi rendőri szervet."

Az utasítás előírja, hogy az igazolványok kiosztásának befejezése után valamennyi területfelelős köteles folyamatosan meggyőződni arról, hogy a területen lakó, minden 16 éven felüli magyar állampolgár (az elmebeteg kivételével) el van-e látva igazolvánnyal. "Felhívom Vezető elvtársat, hogy utasításomat minden illetékes beosztott előtt tegye beható oktatás tárgyává, és a közrendvédelmi és közlekedésrendészeti alosztályokon keresztül végrehajtását ellenőrizze."5

A párhuzamosan kiépített belső nyilvántartási rendszer hatékonyan működik. "Komolyan felhasználjuk a belső nyilvántartásokat az osztályidegen és szokásos bűnöző-körözött személyek figyelésére, felkutatására. A BM járási (kerületi) szerveit rendszeresen értesítjük a szokásos bűnözők, volt kitelepítettek, internáltak, ref. [rendőrhatalósági felügyelet] alá helyezett, kitiltott személyek stb. lakcímváltozásairól (...) (Osztályidegen, szokásos bűnöző, stb. személyeknek az igazolványba megfelelő bejegyzést eszközünk és ennek alapján még ideiglenes lakosként sem engedjük őket a fővárosban tartózkodni.) Feltüntetjük a nyilvántartásban és az igazolványba is bevezetjük, ha a tulajdonosuk ref. alatt áll vagy valamely területről ki van tiltva."6

Az osztályidegenek (a bűnözőkkel egy kategóriában), a ref.-esek, a kitiltottak stb. mellett még egy kitétel áll: "megközelítően pontos adatok szerint kb. 40-50 ezer embert kell még igazolvánnyal ellátni. Ezek jelentős része kóbor cigány (kb. 20-25 ezer fő) - a többi beteg vagy igazolványát hanyagságból át nem vett személy. Azok a cigányok, akik megfelelő munkát és lakhelyet igazolni nem tudtak, feltehetően bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat - igazolvánnyal eddig nem lettek ellátva. Javaslatunk, hogy ideiglenes személyi igazolványt adjunk ki részükre, egy évi érvényességi idővel."

A miniszterhelyettes a határozati javaslat 3. pontjában megszabja, hogy: "biztosítani kell a kóbor cigányok személyi igazolvánnyal való ellátását. Részükre egy évig érvényes ideiglenes személyi igazolványt kell kiadni. Határidő: az ellátásra [1955.] július 30. Felelős: ORK vezetője." Két nappal később, 1955. június 17-én a BM Kollégium Piros László államvédelmi altábornagy (1954 júliusától Gerő utódként belügyminiszter) elnökletével meghozza az 5-65/1955 sz. "szigorúan titkos" határozatát, az alábbi lényegesen módosított formában: "Biztosítani kell a kóbor cigányok személyi igazolvánnyal való ellátását. Részükre egy évig érvényes, ideiglenes - a rendes személyi igazolványtól formájában és tartalmában eltérő - személyi igazolványt kell kiadni."7 Határidő: augusztus 15. Felelős: Pöcze Tibor rendőr vezérőrnagy, miniszterhelyettes.

A rendelkezésünkre álló dokumentumok arra utalnak, hogy az ún. "kóbor cigányok" számára kibocsátandó fekete személyi igazolványok koncepciója a Belügyminisztériumban fogalmazódott meg, a személyi igazolványrendszer országos bevezetése után, mintegy pótlólagos intézkedésként, belső javaslat alapján. A kollégiumi döntés végrehajtásért hivatalból felelős vezetők a belügyminiszter-államvédelmi altábornagy és a belügyminiszterhelyettes-rendőr vezérőrnagy voltak. Az MDP Politikai

Bizottsága és a Minisztertanács 1953-as határozataiban nincs nyoma hasonló utasításnak. A PB ülésén hozzászóltak: Gerő Ernő, Hárs István és Farkas Mihály. Sem az előterjesztés, sem az elfogadott módosított változat (az 5. pont 2. bekezdése kimaradt) nem tartalmaz a cigányproblémára vonatkozó utasítást, ugyanígy a minisztertanácsi határozat sem.

Kóborok igazolványa

A BM 15. sz., 1955. június hó 26-i belügyminiszteri utasítása változatlan formában közli a Kollégiumi frtekezlet 4. sz. határozatát, majd országos parancsként a Belügyminisztérium Országos Rendőrkapitánysága adja ki a Rendőrségi utasítások 7. számában (1955. évi október 11. - november 3.): "Tárgy: Kóbor és munkakerülő életmódot folytató személyek személyi igazolvánnyal való ellátása. A személyi igazolványok kiadása során a kóbor személyek, akik magukat kellően igazolni nem tudták, személyi igazolványt nem kaptak. E személyek részére - egyévi érvényességi időre - ideiglenes igazolványt rendszeresíttek. A rendszeresített ideiglenes igazolvánnyal kell ellátni azokat a kóbor, munkakerülő életmódot folytató személyeket, akik csavarognak, feltehetően kisebb-nagyobb bűncselekményekből tartják fenn magukat és az előírt okiratokkal, lakás-, valamint munkahely-igazolással nem rendelkeznek. Ennek érdekében az említett kóbor-, csavargó személyek birtokában lévő állandó személyi igazolványokat felül kell vizsgálni. A szabályellenesen kiadott állandó igazolványokat be kell vonni." "9 Az országos utasítás ugyan kimondja, hogy a legalább két éve egy helyben lakóknak és hat hónapos munkaviszonyban állóknak, illetve azoknak, akiket lakóhelyükön munkából élő becsületes személyekként ismernek, állandó személyi igazolványt kell kiadni, zaklatásukat kerülni kell. A feltételekből az is kiderül, hogy "kóbor életmódot" folytat az, aki legalább kétéves állandó lakóhelyet igazolni nem tud, és munkakerülő az, akinek nincs legalább hat hónapos munkaviszonya.

Mindazokat azonban - folytatódik az utasítás -, akiket az újonnan rendszeresített, (ideiglenes) személyi igazolvánnyal kell ellátni, az igazolvány kiadása előtt, illetőleg a felülvizsgálat során prioritálni kell. "Gyanús esetekben a prioritáláshoz ujjnyomatlapot kell felvenni (...) Az Országos Rendőrkapitányság VI. osztálya a hozzá érkező kérdőjegyeket és az esetleges ujjnyomatlapokat soron kívül prioritálja és az eredményt haladéktalanul továbbítja (...) Az Országos Rendőrkapitányság Központi Lakcímhivatala az igazolványért jelentkezők adatait és fényképét nyilvántartási anyagában ellenőrizzé és biztosítsa, hogy ugyanazon személyi adatokra több személyi igazolványt ne kaphasson. Az igazolvány kibocsátást az Országos Rendőrkapitányság IX. osztálya által elkészített részletes szabályzat szerint kell végrehajtani." Aláírás: "Pöcze Tibor s. k., r. vezérőrnagy miniszterhelyettes." Az országos parancs szóhasználatában figyelemre méltó változást észlelhetünk. Titkossága ellenére elhagyja a "kóbor cigány" kifejezést, ám szinonim értelemben meghagyja a "kóbor" jelzőt. Mindkét terminológia azonban félreérthetetlenül egy etnikai csoportot jelöl a magyar belügyi szervek szótárában, ekkor már közel egy évszázada. A "kóbor cigány", "kóbor személyek" ugyanazt jelentették a Horthy- korszak belügyi rendelkezéseiben, de már a dualista Magyarország Belügyminisztériumának szóhasználatában is.

Pöcze miniszterhelyettes idézett 1955. június 15-i jelentése szerint: "40-50 ezer embert kell még igazolvánnyal ellátni, ezek jelentős része kóbor cigány (kb. 20-25 ezer fő)." Ez a szám akkor igazán meglepő, ha ismerjük az 1945 előtti cigányrazziák eredményeit. E razziák a valóban mozgó, nem illetőségi helyükön tartózkodó cigányokat igyekeztek számba venni, lakhelyükre visszatoloncolni. A legnagyobb erőfeszítések ellenére is az eredmény számszerűleg vagy nulla, vagy megynként is csak fél, ritka esetben egy tucatnyi ember: egy anya gyermekeivel, egy, esetleg két család. Ez még a területnövekedés és a háborús menekültek megjelenésének idején sem változik számottevően. 1955-re hogyan gyarapodhatott a kóbor cigányok száma a területveszteség után, békeidőben, az erőszakszervezetek totális kiépítésének befejeztével több (tíz)ezernyi, kóborló, vándorló, bűnöző elemre? Valószínűleg szó sincs tömeges vándorlásról. Nem kaphatott állandó személyi igazolványt még az a személy sem, aki a bejelentési kötelezettségét elmulasztotta. Márpedig a helyi hatóságoknak nem állott érdekükben például a cigánytelepeken lakók legalizálása, hiszen lakóterületekre - bármilyen nyomorúságos is volt az - ezután joggal tarthattak volna igényt.¹⁰ A legalább két évig tartó helyben lakás hiányán kívül az anyakönyvi adatok, a családi és a munkaviszonyok tisztázatlansága ugyancsak kizárta az állandó igazolvány kiadását.

A lenini elvektől a centralizált telepekig

A cigányok körüli súlyos gondokat 1945 után először Kálmán András cikke veti fel az MKP elméleti folyóiratában, a Társadalmi Szemlében, A magyar cigányok problémája címmel 1946-ban. Az írás azonban válasz nélkül maradt a kommunista párt hatalomra kerülése után is, a cigánykérdés "marxista" megválaszolásakor pedig egyenesen károsnak minősítették az itt megjelenő törekvéseket, noha ezek - mint látni fogjuk - a "szovjet példa" naiv félreértéséből eredtek. A cikk a cigányságnak

mint nemzetiségnek követel jogokat a "lenini nemzetiségi politikának" megfelelően. E véleményt azután hiába keressük az MKP választási programjában (mint ahogy a többi pártban is), a későbbi marxista tanulmányokban pedig csak mint negatív példa szerepel, azt a későbbi ideológiai "tabuvá" merevedő felfogást erősítendő, hogy a magyarországi cigányok nem alkotnak nemzetiséget.¹¹ Az új BM-et azonban saját berkein belül kétségkívül foglalkoztatja a kérdés. A közrendvédelmi főosztály 1952. január 2-án javaslatot kér a bűnügyi osztálytól a "kóborcigányok letelepítésére és munkára nevelésére". A javaslatból megtudjuk, hogy az ország területén "nagy számban élnek olyan cigányok, akik semminemű termelőmunkát nem fejtenek ki. Létfenntartásukat lopásokból és kéregetéssel szerzett étellel biztosítják. Sok esetben rablástól, gyilkosságtól és betörésektől sem riadnak vissza, és ezzel veszélyeztetik a közrendet és a közbiztonságot. Lakásukat földből, vājogból [sic!] vagy fagalyakból [sic!] összetakolva készítik, úgynevezett putriban laknak, melyet tavasszal a jó idő beálltával elhagynak és vándorútra kelnek. A putriban az öregeket és a gyermekeket hagyják hátra és időnként a család vándorló tagjai a vándorúton szerzett étellel visszatérnek hozzájuk (...) A szocializmust építő Népidemokráciánkban nem engedhető meg, hogy a kóborcigányok jelentős létszámú munkabíró tagjai ilyen laza erkölcsű életviszonyok közt jelenlegi elhagyatottságukban megmaradjanak, veszélyeztessék dolgozó népünk vagyonát (...) és egészségét is, mert elhagyatottságuknál fogva különböző fertőző betegségek hordozói és terjesztői."¹²

Miért is vannak ezek a cigányok annyira elhagyatva, és mi lehet a megoldás? "Népidemokráciánkban időszerűvé vált megoldani a Szovjetunió példája nyomán a kóborló cigányok letelepítésének és munkába állításának kérdését (...) A letelepítésre számításba jöhető cigányok száma több tízezerre tehető gyermekekkel és családtagokkal együtt. Pontos számadatokat az ország területén senki sem tud, mert még senki sem foglalkozott azzal, hogy számszerűleg megállapítsa a kóborló cigányok számát. Egyes megyék jelentéseiből megállapítható az, hogy területükön nagyszámú cigánytelep van, pl. Baranya-megyében 134, Heves-megyében 91, Somogy-megyében 82 cigánytelep van."

Ezután a megoldási javaslat következők: "Alakítani kell egy bizottságot, melyben a Párt, a Népgazdasági Tanács, Egészségügyi Minisztérium, Munkaerőtartalékok Hivatala, Közoktatásügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium Tanács- és Közrendészeti Főosztálya egy-egy fővel képviselteti magát (...) A Bizottság munkáját a következő ütemterv szerint végeznék: a tanácsok és a helyi rendőri szervek közös erővel megállapítanák a letelepítésre számításba jöhető cigányok számát és jelenlegi tartózkodási helyét (...) A Bizottság megállapítaná és kijelölné az ország területén azokat a helyeket, ahova a szétszórta élő kóborcigányokat a helyi tanácsok és rendőri szervek útbaindítanák illetve kísérik. Fontos, hogy az ország területén ezek a helyek centralizálva legyenek kijelölve és egy-egy családhoz tartozó cigányokat azonos telepítési helyre vonjuk össze."

A Népgazdasági Tanács gondoskodna a telepek fokozatos építéséről és a telepítés ennek megfelelően fokozatosan történne. A BM ezzel párhuzamosan megszerveznék a centralizált telepek rendőri ellenőrzését (őrsfelállítás) és tanácsai ellenőrzését, figyelemmel a cigányok kóborlási szenvedélyére. Kezdetben korlátokat emelnék a szabad mozgásuk előtt. A telephelyeken az üzemi étkeztetést megszerveznék, figyelemmel a cigányok ellátatlanságára és a költségeket a munkabérekkel levonás útján biztosítaná (...) A letelepedésre kijelölt helyeken a letelepedett cigányok a BM irányításával önálló tanácsot választanának. A tanács elnöke és tagjai az ő soraikból kerülnének ki (...) A fiatalok kóborló személyeket a Munkaerőtartalékok Hivatala keretében felállított szakmai nevelőintézetekben vonnánk össze és szoktatnánk munkára, az elhagyott, munkaképtelen öreg cigányok pedig a koldusokhoz és munkaképtelenekhez hasonló gondozásban részesülnének, figyelemmel arra, hogy a környezetüktől ne legyenek elszakítva, tehát ugyanazon a telepen. A kóborló gyermekeket pedig az állami Gyermekevelő Intézethez utalnánk a fennálló rendeletek szellemében." Ez már csaknem a megvalósult szocializmus (vagy a "felvilágosult abszolutizmus", hiszen a cigány gyermekek szüleiktől való elszakításának gondolata II. József "reform" elképzeléseiig megy vissza), lelkesedésünket azonban lehűtheti az ugyanitt olvasható elszólás: "azt a kóborló személyt, aki annak ellenére, hogy munkaképes és mégsem dolgozik, hanem továbbra is kóborolva veszélyezteti a közbiztonságot, az internálótábor keretében felállított munkatáborokban gyűjtenék össze és szoktatnánk termelő munkára."

Hát ez lenne a letelepítési program? Ezek lennének a "centralizált telepek", alig hat évvel Auschwitz után? Igaz, nem új gondolat ez, ami a cigányokkal való "radikális" bánásmódot illeti. Született jó néhány elgondolás a Moson megyei törvényhatósági bizottsági tag feliratától (a dánosi per utáni lincshangulat idejéből, már 1909-ben), a különféle főszolgabírói, sőt miniszteri javaslatokon át, Endre László és a nyilas sajtó követeléseig (amelyek a munkatábor-internálótábor "megoldástól" a kiirtásig ívelnek), de miután az ő terveik a háború alatt részben realizálódtak, mégiscsak meglepő a "szocialista humanizmus" és a "lenini nemzetiségi politika" jegyében olyan gondolatokkal találkozni, amelyek úgy hasonlítanak a korábbi korszak elképzeléseire, mint egyik tojás a másikra.

Bár, az ötvenes években működik egy másik "munkaterápiás" rendszer, a szovjet Gulag, amelynek

példája sokáig ösztönzi a szocialista tábor "pedagógiai elképzeléseit". Ennek segítségével egy csapásra minden probléma megoldódna: "Akkor, ha ezeket a saját hibájukon kívül a fejlődésben elmaradt és laza erkölcsi felfogású és életviszonyok között élő kóborcigányokat sikerül letelepíteni és a szocialista építő munkába bevonni, megoldottnak mondhatjuk majd a magyarországi cigánykérdést" - fogalmaz bizakodón az 1952. január 2-i BM-es javaslat.

A nagy példakép

Hogyan oldotta meg a cigánykérdést a nagy példakép, a Szovjetunió? Rendelkezett-e "tapasztalattal" és idevágó szakmai, rendőri módszerekkel, amelyek átvételét vagy felhasználását magyar kollégáik szorgalmazták?

A Szovjetunióban élő mintegy egymillió-kétszázézer cigány problémáit - az SZKP "útmutatásai" alapján - viszonylag korán megpróbálják megoldani. A húszas években több olyan intézkedést hoznak, amelyek ugyan formálisan nemzetiségként kezelik a cigányságot, ám ezeket később tévedésnek minősítik és visszavonják: például 1931-ben bezárják azokat az 1925 óta működő cigány nemzetiségi iskolákat, ahol a tanítás nyelve cigány volt, és cigány nyelvű tankönyveket használtak. Egyedül a cigány színház éli túl a nehéz időket.¹³ A kezdeti nekibuzdulás után azonban a cigányságot már mint egy "fejlődésében elmaradt népcsoportot" határozzák meg, amely nem képez önálló nemzetet vagy nemzetiséget, s amelynek anyagi és kulturális elmaradottsága egyben szociális probléma is.

A szovjet intézkedések között - talán mondanunk sem kell - megtalálhatjuk a személyi igazolványok bevezetésének archetípusát. "A harmincas évek küszöbén - írja Szolzsenyicin - a személyi igazolvány rendszerének bevezetése (...) tekintélyesen hozzájárult a légerek feltöltéséhez, (...) az emberek eleinte nemigen tudtak bánni azokkal az igazolványokkal - aki nem jelentkezett be, vagy nem jelentkezett ki, legalább egy kurta esztendőre betereték szépen a Szigetekre."¹⁴

1932-ben vezetik be a belső útlevelelrendszert, egyidejűleg egyes városok zárttá vagy nyílttá minősítésével. A "zárt" városok (Moszkva, Leningrád, Kijev, Odessza, Minszk, Harkov, a Don menti Rosztov, eleinte Vlagyivosztok is) különleges jogállású, jobban élelmezett városok voltak, és csak úgy volt megszerezhető az állandó tartózkodási illetőség, hogy oda született, oda házasodott az ember, vagy valami különleges ottani alkalmazás tette jogosulttá. (A szovjet zárt városokban nem nehéz felfedezni a rokon vonásokat a magyarországi "kiemelt" városokkal.)

A rendőrségi ellenőrzéseknek és a papírok nélküli személyek igazoltatásának több százezer ember száműzetése lett a vége. 1934 első nyolc hónapjában, csak a "zárt" városokban, több mint 630 000 személyt vettek őrizetbe az útlevelelrendszabály megsértéséért. Ezek közül 65 661-et igazgatási úton bebörtönöztek, majd általában deportáltak mint "deklasszált" elemet, 175 627-et száműzetek. 1933. június 28-tól július 3-ig 5470 moszkvai cigányt tartóztatnak le, és deportálnak szibériai "munkafalvakba". 1933-ban további 4750 kijevi, 18 ezer moszkvai és leningrádi "deklasszált" elem igazoltatására és deportálására kerül sor. Ezek közül az első csoport Nazino szigetére került, ahol a deportáltak kétharmada egy hónap alatt elpusztult.¹⁵

Mi volt ezeknek az intézkedéseknek az ideológiai alapja? Marx például határozottan kijelentette, hogy a bűnözők megjavításának egyedüli eszköze a termelő munka. Visinszkij a megfelelő időben aztán kidolgozta és alkalmazta (nemcsak a bűnözőkre, de a politikaiakra, gyanúsakra és bűnbakok hosszú sorára) az "elnyomás és kényszerítés", másfelől a "meggyőzés és az átnevelés" elvének "dialektikus" összekapcsolását:

"A burzsoá büntetéssel szemben nálunk a foglyok szenvedése nem cél, hanem eszköz (...) A mi célunk az, hogy valóban megjavuljanak, hogy a légerekből öntudatos munkásokként jöjjenek ki."¹⁶ Egész népek tűnnek el a Gulag munkatáborokban. Nem tudjuk, mennyi lehetett a cigány áldozatok száma.

"Az új ember nevelése bonyolult és hosszan tartó feladat"

- mondja ki például a XXII. kongresszus, és ebben a pedagógiai folyamatban nagy szerepet kap a szovjet milícia, amelynek szervei fő feladatuknak tekintik a cigány lakosság felemelése érdekében végzett "nevelő-, megelőző munkát. Valamennyi intézkedés segítő jellegű", és - a kényszerítés mellett - elsősorban a "meggyőzés" elvére épül. A cigányság átnevelésében is mint fő cél - a "rendszeres munkára, a munkafegyelemre nevelés áll". A XX. kongresszus után megerősödött a "parazita életmódot folytató elemekkel szembeni általános harc". A szövetséges köztársaságok többségében törvényrendeleteket hoznak, amelyek lényege: "Fokozni kell a harcot azokkal a személyekkel szemben, akik kivonják magukat a társadalmilag hasznos munka végzése alól, és parazita életmódot folytatnak."

E rendeleteket koronázza meg 1956. október 5-én a Legfelsőbb Tanács Elnöksége speciális törvényerejű rendelete, amely már csak a cigányokra vonatkozik: "A csavargó cigányok munkába való bevonásáról", amelynek alapelvei:

1. Meg kell tiltani a cigányság vándorlását és kóborlását, illetve javasolni kell nekik a letelepedett, munkáséletmód kialakítását. 2. A szövetséges köztársaságok minisztertanácsai kötelesek megfelelő intézkedéseket hozni a cigányság állandó jellegű letelepitésére, munkába állítására és a kulturált életkörülmények kialakítására. 3. Azokat a nagykorú cigányokat, akik rossz szándékúan kivonják magukat a társadalmilag hasznos munka elvégzése alól és tovább folytatják a vándorlást, kóborlást: büntetni kell. A népi bíróságok ítélete alapján száműzhetők, és a száműzés helyén javító-nevelő munkára kötelezhetők. Ennek maximális időtartama: 5 év.

1958. június 30-án jelenik meg a Szovjetunió belügyminiszterének parancsa: "Fokozni kell a harcot a cigányok által elkövetett bűncselekményekkel szemben." Az SZKP XXII. kongresszusa pedig megállapítja: "A kommunizmus építése jelenlegi szakaszában még keményebb harcot kell folytatni a kapitalista csőkevények - az elődiség és a naplopás, az iszákosság, a huligánság, a csalás és nyereszkesedés (...) és más efféle csőkevények ellen. Ilyen dudváknak nincs helyük a mi mezőnkön!" Milyen eszközök álltak a milícia rendelkezésére a cigánykérdés megoldásában? A milícia szervei az államigazgatási és társadalmi szervekkel együttműködve "segítettek" a munkanélküli cigány lakosok elhelyezkedésében. A milícia tagjai elmentek a cigányok közé, és ott "felvilágosító munkát" végeztek, segítettek intézni ügyes-bajos dolgaikat. Figyelemmel kísérték a bűncselekményt már elkövetett cigányok magatartását, és figyelmeztették őket, ha újabb bűncselekményt szándékoznak elkövetni. Esetenként szükségessé vált, hogy notórius munkakerülő cigányokat más területre telepítsenek át. A munkakerülők között nagy figyelmet fordítottak arra a kategóriára, amelyik nem rendelkezik állandó lakhellyel. Az ilyen személyeket "nevelő jellegű ráhatással", de ha ez nem elég, a törvény teljes szigorának alkalmazásával igyekeztek "rábírní" a letelepedésre, "ránevelni" a munkára.¹⁷ (L. a Legfelsőbb Tanács Elnöksége 1956. október 5-i törvényrendeletét a száműzetésről.)

A veszélyes kolompárok

Nem tudjuk, követte-e itthon a BM bűnügyi osztályának 1952-es javaslatát valamiféle intézkedés. Fennmaradt azonban egy újabb, a kóbor cigányokkal foglalkozó jelentés és javaslat 1953-ból, amely jelzi, hogy a minisztériumot továbbra is foglalkoztatta a probléma. A jelentés a IV. Közrendvédelmi Főosztályon készült.¹⁸ Eszerint "a falvakban elkövetett bűncselekmények jelentős részét cigányok, részben még mindig kóborló, sátoros cigányok követik el." A bűncselekmények aránya sokkal nagyobb lehet, mint részvételük aránya az elítéltek között - folytatja a jelentés -, mert hallatlan nehéz ellenük bizonyítékot szerezni. "Nincs existenciájuk és a (...) születési anyakönyvi kivonat közigazgatási bejegyzések, állandó lakhely, lakónyilvántartásban való szereplés rendszerint hiányzik náluk. 5-6 féle néven élnek, többnejűek [!], családi kapcsolataik szokatlanul lazák és kiismerhetetlenek felismerésük személyleírásról is bonyolult és nehéz, mert szerfölött hasonlítanak egymásra [!]." Horváth István őrnagy, a jelentés írója - természetesen - nem kíván általánosítani: "a fenti jellemzés nem vonatkozik általában arra a néprétegre, melyet a közvélemény cigányként ismer. Ennek kihangsúlyozása rendkívül fontos, mert mindenfajta intézkedés, mely előbb-utóbb szervezett formában szükségessé válik majd, hogy ezeket az embereket a társadalom egyenrangú tagjává emeljük fel, a cigányok néprajzi ismerete nélkül csak rossz lehet." Ezek után saját megállapításai szerinti tipológiáját közli. Ebben öt "néprajzi" csoportot ír le, ezek a következők: magyar vagy zenész cigányok, erdei vagy oláh cigányok, erdélyi cigányok, köszörűs vagy vend cigányok, kolompár vagy szerb cigányok. Bűnügyi szempontból az utóbbiakat tartja a leglényegesebbnek: "azt lehet mondani, hogy [a kolompárok] teljes egészében veszélyes bűnözők. Férfiaik közül alig van olyan, aki büntetlen előéletű." (E "néprajzi" tipológiáról csak annyit, hogy a "kolompár" éppolyan foglalkozásnév, mint a lakatos vagy asztalos, jelentése kb.: vas- és fémlemezárú-gyártó. A fenti kategorizálás információértéke egyenlő például azzal a kijelentéssel, hogy: "a vas- és fémlemezárú-gyártók teljes egészében veszélyes bűnözők".)

Horváth őrnagy világosan látja, hogy: "a cigányok egyenrangú állampolgárrá való fejlesztésének kérdése társadalmi kérdés elsősorban (...) a kérdés ilyen megoldása automatikusan megoldaná a többi kérdést is, a bűnügyit is. A társadalmi úton történő megoldás hosszú folyamat eredményeként várható csak. A bűnügyi kérdés megoldása ilyen sokáig nem várhat. Javaslom, hogy az Országos Rendőrkapitányság a legközelebbi jövőben lépjen fel és két vonalon dolgozzék." Az egyik vonalon az ORK egyéb államigazgatási szervekkel a cigányság társadalmi problémáinak megoldásában venne részt, míg a másik kizárólag rendőri vonalon a bűnüldözési feladatokat oldaná meg. Először is létre kell hozni egy bizottságot (úgy látszik ez a korszak alfája és ómegája). Tagjait a Pártközpontból, a Minisztertanácsból, az Egészségügyi Minisztériumból, a Könnyűipari Minisztériumból, a Belkereskedelmi Minisztériumtól és a BM Országos Rendőrkapitányságtól kellene delegálni. A bizottság feladata lenne "létrehozni és támogatni a cigányok szegkövács, kosárfonó, vályogkészítő szervezeteteinek megalakulását." A lókereskedelemben foglalkoztatott cigányokat át kellene irányítani (a bizottsági instrukcióknak megfelelően) a termelő munkába.

A tanácsok feladata: biztosítsák, hogy földnélküli cigánynak lova ne legyen. "Használják fel azt a rendelkezést, miszerint a földművelő munkák elvégzésének biztosítására a nem hasznosított lovakat igénybe lehet venni." (E gondolat eredetiségét az adja, hogy a cigányok kimaradtak a földosztásból.) A tanácsok akadályozzák meg a cigány lakosság nem munkavállalás céljából történő vándorlását. A vándoriparok kiadását szigorítsák meg. A bizottság tegyen javaslatot egy átfogó néprajzi, statisztikai, egészségügyi és népművelési helyzetfeltáró munka készítésére. A továbbiakban rendőri vonalon javasolja a "kolompár cigányok" adatainak pontos feltérképezését, élesen elhatárolva a többi cigányokétól, akikkel ilyen értelemben nem kell foglalkozni. Majd "azokat a településeket, amelyekben feltűnően veszélyes kolompár cigányok laknak, folyamatosan, az ORK irányításával, büntető szankciók alkalmazásával számoljuk fel." Végül: az országos vásárokon a cigány lókupecek működését központi figyelő hálózattal kell biztosítani.

Az MDP Politikai Bizottsága és a Minisztertanács e javaslat megírása idején már döntött a személyi igazolványok országos bevezetéséről. Az ORK-t természetesen foglalkoztatta a cigányok személyi igazolvánnyal való ellátásának problémája. "A kolompár cigányok személyazonosságának megállapítására, figyelemmel a személyi igazolványok bevezetésénél fennálló igen nagymérvű veszélyekre, ujjnyomatlapok kiterjedtebb felvételét alkalmazzuk és szorgalmazzuk." Nem marad el a "baráti országok tapasztalatainak" kikérésére vonatkozó, obligát javaslat sem: "Csehszlovákiától kérjünk adatokat az ottani kolompár elemekről és a cigánykérdés ott alkalmazott megoldásáról kérjünk tapasztalatokat. 19 A Szovjetunióban a cigánykérdés megoldására alkalmazott rendőri módszerekről kérjünk eligazítást."

Rendőrségi cigányösszeírás 1953-ban

Az 1953. október 5-én kelt jelentést, amelyet Horváth őrnagy Kutika Károly çVH-ezredesnek nyújt be, szemben a korábbiakkal már intézkedés követte. Október 8-án az ezredes egy cédulára írva felkéri Horváthot személyes megbeszélésre: "Horváth őrgy. velem megbeszélni. X. 8. Kutika ezr. számszerű adatok a cigányokra vonatkozóan." A jelentés megvitatása után Kutika ezredes kiadmányozásával október 21-én a megyei rendőrkapitányságok (7 megyének küldik meg a jelentést) november 15-ei határidővel megkapják a feladatot. Számoljanak be: hány "kóbor (cigány) bűnöző" ellen indítottak eljárást az ismeretlen tettesek között, hány esetben merült fel a gyanú, hogy kóbor cigány követte el, a börtönökben mennyi a cigány letartóztatottak száma, hány cigánytelep van a megye területén, mennyi a lakóik száma, s végül: hány "kóbor bandáról" tudnak?20

A BM Pest megyei Főosztályának Bűnüldözési és Körözési osztálya jelenti az ORK IV. osztály vezetőjének, hogy: 1952 és 1953 év folyamán 619 "kóbor személy" ellen indítottak eljárást "társadalmi tulajdon elleni lopás, csalás, szökés, betöréses lopás, erőszakos nemi közöszülés, közveszélyes munkakerülés, súlyos testi sértés, gyújtogatás, hatósági közeg elleni erőszak, botrányt okozó részegség, bejelentési kötelezettség elmulasztása" miatt. A 619 eset az eljárások megindításának és nem a bizonyított bűncselekményeknek a száma. Hogy ki és miért minősült "kóbor személynek", ez nem derül ki a jelentésből. "Hatósági területünkön 270 esetben jutottunk olyan megállapításra egy-egy helyszínes bűncselekmény esetében, hogy ismeretlen kóbor személyek követték el."

Ha ismeretlen volt a tettes, vajon miből állapította meg a hatóság 270 esetben, hogy kóbor cigány volt az elkövető? A kóbor "személy" ugyanis ezt jelenti. A jelentés így folytatja: "A büntetésüket töltő személyek közül 8-an járásbírói bíróságon börtönben töltik büntetésüket. A ceglédi fiatakorúak börtönében 9-en töltik büntetésüket. Márianosztráról adatokat beszerezni nem tudtunk (...) Hatósági területemen 89 olyan telep van, melyen kóbor személyek találhatóak. A telepek felnőtt lakossága 2723 fő, míg a gyermekek száma 1954 fő.

A beérkezett adatok alapján vándorló kóbor banda Cegléden a Gerlye telepen tartózkodik."21 A "kóbor (cigány) bűnözőkről" szóló jelentés tehát megadja 89 telep teljes felnőtt és gyermek lélekszámát és a megye területén észlelt egyetlen "kóbor banda" számát, minden különösebb aggály nélkül.

A Bács-Kiskun megyei főosztály 1952-1953. évre összesen 497 bűnvádi eljárást és 234 ismeretlen "kóbor személy" tettest mutat ki. A megye büntető intézeteiben 78 kóbor személy tölti büntetését. A megye területén 41 "kóbor személy telep" van. A telepeken 2206 felnőtt és 1743 gyermek található. Megjegyzendő: kifejezetten "telep jellegű kóbor település [!] 21 van, a többi helyeken a községekben elszórtan élnek (...) ...sszesen 7 kóbor család van, amely az évnek legnagyobb részében vidékről-vidékre kóborol. Ezek közül kb. 5 vándoriparos [!]."22

A Csongrád megyei főosztály 1952-53. évekre 298 eljáráskezdeményezést, 72 ismeretlen tettes elleni gyanút, és szabadságvesztés alatt álló 79 férfit és 6 nőt jelent. A megye területén 24 "kóbor település" van. A felnőtt kóborok száma 1657 személy, gyermek: 989. "A megye területén "bandába verődött kóborok nincsenek."23

Tolna megye 582 eljárás kezdeményezését jelenti, 185 esetben jutnak arra a megállapításra, hogy a

helyszínes bűncselekményt "ismeretlen kóbor egyén" követte el. A megye területén összesen "9 [!] kóbor egyén van jelenleg letartóztatásban." 70 kolompár és 20 teknővájó és egyéb nem kolompár telep található a megyében. A "kolompárok" összesen (férfi, nő, gyermek) 2232 főt számlálnak, a teknővájók és egyebek összesen 1038 főt. ...sszesen 29 "nem állandó jellegű", kóborbandát észlelt a Tolna megyei hatóság.²⁴

Baranya megye számadatai messze kiemelkednek a 7 megye közül. 1047 eljárás kezdeményezését jelenti, "544 bűncselekmény esetében jutottak a nyomozó elvtársak olyan megállapításra, hogy azokat ismeretlen kóbor személyek követték el." Büntetését tölti "159 kóbor személy". A megye területén 170 "kóbor személy telep van, amelyeken 3951 felnőtt és 5708 gyermek található." 12 vándorló kóborbandáról tudnak.²⁵

Somogy 381 eljárás indítását, 81 ismeretlen kóbor személy bűnelkövetése iránti gyanút, 33 szabadságvesztéssel, 84 "kóbortelepet" jelent, ahol 2261 felnőtt és 2217 gyermek él. "Azok a kóbor személyek, akik lakhelyüket állandóan változtatják, 15 kóbor bandára oszlanak."²⁶

Végül Borsod-Abaúj-Zemplén 569 eljárás indítását, 30 ismeretlen tettes "kóbor személy" mivolta iránti gyanúját, 68 büntetését töltő személyt, 186 "kóbortelepet" jelent, ahol

13 899-en élnek (itt elmarad a felnőttek és a gyermekek megoszlásának kimutatása), ám vándorló kóbor bandát egyetlenegy sem észlel a megyei hatóság.²⁷

Meg kell hagyni, eredeti neológ nyelvújítási lelemény a "kóbor személy telep", "kóbor telep", a "telep jellegű kóbor település" és ezek variációi, amelyek jól jelzik azt a jelentésváltoztatást, amelyet a belügyi szervek erőszakoltak át "nyelvi vonalon" kb. egy századon át a "kóbort" a "cigány" szavunk helyettesítésére használva. Égy a "telep jellegű kóbor település" nyelvi szörnyszülemény is értelmet nyer.

Nagy jelentőségű, hogy a telepek teljes lakosságát fel kívánták mérni. Itt már nem csak bűnözőkről, "kolompárokról", nomadizálókról van szó. Vajon mi szükség volt a telepeken lakó (tehát nem vándorló) férfiak-nők-gyermekek megoszlásban bekért számadatokra? Miként fogható fel ez az intézkedés, ha nem az alkotmányba ütköző, "szigorúan titkos" összeírásként? Mit kell értenünk a "legveszélyesebb telepek büntető szankciók keretében történő felszámolásán"? Hiszen mint láthattuk, a "kóbor bandák" számát külön ki kellett mutatni, amelyek száma szinte mindenütt feltűnően alacsony, sőt a legtöbb "kóbor személyt" bíró Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyetlenegy sem észlel.

Ha e kérdések túlzott aggodalmaskodásnak tűnnének, szeretnénk emlékeztetni arra, hogy a "svábkérdés" rendezése révén a BM a Politikai Rendőrséggel együtt már tapasztalatokat szerzett ilyesféle problémák "rendezésében".

Ezek az összeírások a személyi igazolvány-rendszer bevezetését közvetlenül megelőzően készültek. A BM tehát ezeknek birtokában volt, amikor 1955. június 17-i kollégiumi értekezlete úgy döntött, hogy a "kóbor cigányok" számára "ideiglenes, formájában és tartalmában eltérő személyi igazolványokat" ad ki, és érvényességük idejét egy évben szabja meg. Hogy hány fekete személyi igazolványt adott ki végül is a minisztérium, arra nézve egyelőre nem rendelkezünk pontos forrásokkal. A miniszterhelyettes 20-25 ezret említ, de a szám felől maga is bizonytalan. Hogy ki és miért minősült kóbor cigánynak, az ezek után már döntő módon a helyi végrehajtó apparátus káderein múlt. A kiadott utasítások minden megszorító, regulatív törekvés ellenére teret engedtek a szubjektív megítélésnek.

Feltételezzük, hogy a legfelső pártvezetőség tudott az intézkedésről. Gerő Ernő például mint belügyminiszter maga jegyzi a személyi igazolványok bevezetéséről szóló előterjesztést a PB ülésén, és éppen elegendő szovjet "tapasztalattal" rendelkezett e téren. Nem hagyható figyelmen kívül az a coincidencia sem, hogy a cigánykérdés megjelenése, a "kóbor személyek" számbavétele, nyilvántartása, valamint a kérdés "megoldására" tett javaslatok feltűnően egybeesnek a sztálini hatalmi gépezet konstruálta "cionista összeesküvéssel", amelynek magyarországi felszámolására Gerő Ernő kapott megbízást.

Nyögvenyelős igazolványcsere

1956-ban azonban már az MDP, az ÇVH és a BM sok vezető kádere a számára elrendelt történelmi szerep utolsó felvonását kénytelen eljátszani. A szovjet pártvezetés is mással van elfoglalva. A forradalom után pedig a munkatábor, mint a cigánykérdés szovjet típusú megoldása, a nemzetközi figyelem középpontjában álló, letiport országban nem jöhetett számításba.

A forradalmat közvetlenül megelőzően már nyoma is van a hatósági jogsértés elleni tiltakozásnak. László Mária a Minisztertanácshoz intézett feliratában, amelyben többek között egy cigány kulturális szövetség megalakítását szorgalmazza, felhívta a figyelmet arra, hogy "a személyi igazolványokat a cigányoktól a tanácsok elszedik, amely faji megkülönböztetésre ad alkalmat."²⁸

A forradalmat követően a hatósági szigor mit sem enyhül, a romák alkotmányellenes megkülönböztetése továbbra is megmarad. A Pest Megyei Tanács elnökhelyettese 1958-ban

beadvánnyal fordul Biszku Béla belügyminiszterhez. Ebben értesíti a belügyminisztert, hogy a Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága megtárgyalta a megye területén élő cigány dolgozók helyzetét. "A Végrehajtó Bizottság elsősorban társadalmi, egészségügyi és művelődésügyi helyzetükkel foglalkozott. A vita során a Végrehajtó Bizottságnak több tagja kifogásolta a kettős személyi igazolvánnyal való ellátásukat. Ugyanis a vándorcigányok fekete színű személyi igazolvánnyal rendelkeznek. Maga a Végrehajtó Bizottság sem helyesli ezt a megkülönböztetést, fekete személyi igazolványok rendszeresítését. Kérjük Belügyminiszter Elvtársat, szíveskedjék tájékoztatni a megyei tanács Végrehajtó Bizottságát a megkülönböztetés, illetőleg a fekete személyi igazolványok rendszeresítésének szükségességéről."29 A helyi tanácsok végrehajtó bizottságai országsszerte foglalkoznak a cigánykérdéssel. "A probléma megoldása iránt a társadalmi érdeklődés növekszik - írja az 1961-ben megjelenő MSZMP-határozat. - Az utóbbi években a tanácsi végrehajtó bizottságok tanulmányozták és megtárgyalták a területükön élő cigánylakosság helyzetét, foglalkoztak átnevelésük lehetőségeivel, terveket készítettek, amelyek számos konstruktív javaslatot és intézkedést tartalmaznak."30

A fekete személyi igazolványok (évenkénti megújítási kötelezettséggel) több mint öt éven keresztül érvényben maradnak. Az ORFK Igazgatásrendészeti Osztálya 1962. január 5-én jelenti, hogy a "szocialista törvényesség és humanizmus" e nem mindennapi szüleményét 1961 első negyedében megszüntették az általános személyi igazolvány-cserék keretében: "A helyes munkaszervezés eredményezte, hogy kb. 200 000 állampolgár lejárt személyi igazolványának kicserélése határidőre megtörtént. A kóbor személyek részére rendszeresített BZ [az ún. fekete] ideiglenes személyi igazolványok kicserélése még az év első negyedében megtörtént. Ezzel megszüntették az állampolgárok ilyen vonatkozásban történő faji megkülönböztetését."31

De hogyan is történt mindez? Az 1961-es párthatározat előkészítéséhez a Belügyminisztérium javaslatot terjesztett elő. Az ezt előkészítő ORFK Igazgatásrendészeti Osztályának előterjesztése a "Javaslat a kóbor és félkóbor cigányszemélyek letelepítésére" címet viseli. (Mindenesetre ismerős tárgymegjelölés.) A javaslat a magyarországi cigány lakosságot három kategóriába sorolja (valószínűleg a Munkaügyi Minisztérium 1958-as, Pogány György és Bán Géza által jegyzett koncepciója, illetve a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztálya instrukciói alapján): "a szocializmus építésébe már beilleszkedett", a "beilleszkedőben lévő" és a "még be nem illeszkedettek csoportjába". (Ezt a koncepciót a Politikai Bizottság átveszi, és 1961-ben határozattá emeli.) Az utóbbi két csoportot, a beilleszkedőben lévőket és a még be nem illeszkedetteket, amelyek a hazai cigányság

200 ezer főre becsült lélekszámának 30, illetve 40 százalékát, azaz összesen a 70 százalékát teszik ki, vagyis (60 ezer + 80 ezer főt), nevezi a javaslat "félkóbor", illetve "kóbor" cigánynak. Ezen a ponton a hivatalos szemlélet a cigányság 70 százalékát, 140 ezer embert, koncepciók alapján kriminalizálja, és potenciális bűnözőnek minősíti. Hol vagyunk már Pöcze miniszterhelyettes 25 ezer fős kóborcigány-becslésétől?

A "félkóbor" és "kóbor" cigányok "összeírását" - folytatja a javaslat - "a helyi tanács vb-k végezzék el, amelyről igazolást adjanak ki, s az összeírt személy hivatalos okmányait, ha hiányoznak, pótlólag állítsák ki. Azokat, akik az összeírásán nem jelennek meg, elő kell vezetetni. A rendőr (járőr) köteles mindazokat a cigányokat előállítani, akik az összeírásról igazolással nem rendelkeznek, ill. az összeírás alól kivonták magukat. Az igazgatásrendészeti szervek kötelesek - a még kint lévő - BZ jelű [az ún. fekete] személyi igazolványt bevonni és helyettük rendes személyi igazolványt kiadni. (...) Az ilyen módon kiadott személyi igazolvány Ékülönleges bejegyzésekÇ rovatába a következő szöveget kell bejegyezni: ÉNépszámláláson részt vett Étanács vb-nél, 1961. Éhó Énapján.Ç A személyi igazolvány kiadásával egyidejűleg ujjnyomat felvételt kell készíteni és azt nyilvántartásba vétel végett az ORFK bűnügyi nyilvántartó osztályának kell megküldeni." A járőrszolgálat közben a rendőrök igazoltassanak minden kóbor, gyanúsán viselkedő cigányt, ellenőrizendő, hogy megvan-e az érvényes személyi igazolványa, a bejegyzett helyen lakik-e, és van-e állandó munkahelye.32 égy szüntette volna meg ez a javaslat "a magyar állampolgárok faji megkülönböztetését". A fekete igazolványok bevonásával egyidejűleg, orwelli "mélynyelven" íratta volna be az állandó (az ismert, bordó színű) igazolvány "különleges bejegyzések" rovatába az intézkedő közegeknek, hogy ki is az igazolvány tulajdonosa, és milyen bánásmódot igényel. A személyi nyilvántartó lapokat pedig ujjnyomat-felvételekkel együtt a bűnügyi nyilvántartóba továbbították volna. A kóbor cigányok összeírásának javaslatát azonban - bár bekerült az 1961-es párthatározat előterjesztésébe - a PB vitáján elvetették. A "vita" valójában abból állott, hogy Kádár egyedül értékelte az előterjesztést. A cigányok összeírására és "különleges bejegyzésére" tett fenti javaslatot azzal utasította el, hogy azok "éppen azért kóborcigányok, mert nem tudják nyilvántartani őket".33 ögy látszik érzékelte a javaslat mögött felsejlő, akár az országon túlra is eljutó botrányt. A cigányok felmérését akkorra már a

Munkaügyi és a Művelődésügyi Minisztérium kérdőíves módszerrel, illetve a tanácsi jelentések elemzésével elvégezte, igyekezve az összeírásnak még a látszatát is elkerülni.

Forradalmi bantuk, fejlődésben elmaradt cigányok

1961-re kikristályosodik a pártvezetés álláspontja a cigánykérdéssel kapcsolatban. A Munkaügyi Minisztériumban készült tanulmány és a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának elemzése a cigányságtól megtagadja a nemzetiségként való önmeghatározás jogát, mivel nem "államalkotó" nép, nem is "fejlődőképes, forradalmi népcsoport", mint például a beduinok vagy a bantu négek. De "lényegi különbözőségeik folytán nem tartoznak a magyar nemzethez" sem. Az elemzések (és a pártvezetés) a szovjet mintára kialakított "fejlődésben elmaradt népcsoport" kategóriát teszi magáévá, károsnak minősítve minden nemzetiségi, önrendelkezési törekvést.³⁴ fs sor került - az 1953-as belügyi javaslatban is felbukkanó - "baráti, csehszlovák tapasztalatok" átvételére is. Egy az 1958-as csehszlovák határozatot és végrehajtásának tapasztalatait elemző tanulmányban megtalálható tételek szinte szó szerint váltak a magyarországi cigánypolitika dogmatikus rendszerének részévé.³⁵

"Egyértelmű - jelenti ki Kádár a PB-ülésein -, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek." A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségéről szólva megállapítja: "Az helyes, hogy ez a cigány nemzeti bizottság [?] megszűnjék." A kulturális szövetséget így határozatilag megszüntetik. Mintegy a feketeigazolvány-ügy záró akkordjaként 1963-ban a Belügyi Szemlében vita bontakozik ki az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961-es határozatának végrehajtásáról. Dr. Nemes Alajos Baranya megyei rendőrfőkapitány vitaindító cikke kapcsán több közlemény foglalkozik a cigány lakosság helyzetével, szociológiai, kriminológiai problémákkal. Itt találkozunk először a korábbi időszak hatósági gyakorlatának nyilvános kritikájával, illetve tovább élő elemeinek bírálatával. Dr. Györök Ferenc rendőr alezredes vitazárójában hangsúlyozza: "Határozottan fel kell lépni az olyan, a rendőri állomány között még élő, de a közvéleményben is előforduló nézetek ellen, hogy minden cigány bűnöző."³⁶ Mucsi György rendőr őrnagy hozzászólásának érdekessége, hogy a másokkal szemben fekete helyett ő említ egyedül kék színű igazolványokat, és fényt derít azok igazi funkciójára: "A belügyi szervek csak akkor tudják eredményesen elősegíteni a cigányság felemelkedéséért folytatott harcot, ha elsősorban a cigányokkal kapcsolatos helytelen nézeteiket számolják fel. Az ellenforradalom előtt elkövetett törvénysértések a cigányok problémáival való foglalkozás terén is éreztették káros hatásukat. Egy pl. a cigánylakosságon belül a megbízhatatlanok kék igazolvánnyal történő ellátása magával hozta a velük szemben megkülönböztető intézkedések tételét is, melyek azt eredményezték, hogy a cigányok között kétségtelenül meglévő bűnöző elemekkel a becsületes és fejlődőképes cigánylakosság - alaptalanul és önérzetében megsértve - azonos elbírálás alá került."³⁷

Ezúton mondok köszönetet azoknak a kollégáknak, akik munkámban segítségemre voltak: elsősorban dr. Bárony János kisebbségkutatónak, aki felhívta figyelmemet a fekete igazolványok problémájára, s felkért a téma kutatására és megírására, valamint a BM Központi Irattára és a Magyar Országos Levéltár munkatársainak.

Jegyzetek

1 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL). 276. f. 53. cs. MDP PB 133. öe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. augusztus 26-i üléséről (Min.: Szigorúan bizalmas!) és Előterjesztés az MDP KV Politikai Bizottsághoz a lakosságnak személyi igazolvánnyal való ellátásáról (Min.: Szigorúan titkos!) Kelt: 1953. augusztus 12-én. Aláírás: Gerő Ernő (sk. áthúzva) belügyminiszter.

(Megjegyzés: A fenti és a továbbiakban közölt "szigorúan titkos", "szigorúan bizalmas" minősítésű dokumentumok visszaminősítése megtörtént. A kurzivált kiemelések a dokumentumokban szerzői kiemelések. P. B. Gy.)

2 MOL. 276. f. 62. cs. 286. öe. A Magyar Népköztársaság Minisztériumtanácsának 512/9/1953. sz. határozata a személyi igazolvány bevezetéséről. Min.: Titkos! A Határozatok Tára nem közli. Kelt: Budapest, 1953. október 16. Aláírás: Nagy Imre sk. a Minisztertanács Elnöke.

3 Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953-1956. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Szerk.: Gyarmati György. Történelmi Hivatal, Bp., 2000, 157. o.; Kiszely Gábor: çVH. Egy terrorszervezet története. Korona K., Bp., 2000, 322. o. L. még a 24., 28. sz. jegyzetet: 335-336. o.

4 BM Központi Irattár (a továbbiakban: BM Irattár) VI. R. M. 196. 20-10/7/1954 (45. d.).

5 Uo. Kelt: Budapest, 1954. február 22. Aláírás: Jindrich Kálmán r. örgy. 1954. II. 23.

6 BM Irattár. BM Koll. 106-1-45. öe. 10-12/18/1955. BM Országos Rendőrkapitányság vezetője. Jelentés. Tárgy: A személyi igazolványok kiosztásának befejezése. Min.: Szigorúan titkos! Kelt:

Budapest, 1955. június 15-én. Aláírás: Pöcze Tibor r. vezérőrnagy, miniszterhelyettes.
7 BM. Irattár 106-1-45 öe. BM Koll. 5-65/1955. A kollégium 1955. június 17-i határozata a személyi igazolványok kiosztásának befejezéséről. Aláírás: Piros László av. altábornagy, belügyminiszter.
Szigonja: Pöcze T. vör. VI. 23.
8 BM. Irattár. BM Min. ut. 15. sz. 1955. jún. 26. 2- 23/15/1955 (33. d.). A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 15. sz. utasítása. Kelt. Budapest, 1955. június hó 26. Min.: "Szigorúan titkos!" Ad 4) Határidő: augusztus 15. Felelős: Pöcze Tibor r. vör. Aláírás: Piros László sk. államvédelmi altábornagy, belügyminiszter
9 Belügyminisztérium Országos Rendőrkapitánysága. Rendőrségi utasítások. Sorszám: 34. J. sz. II. 1-2. o. Aláírás: Pöcze Tibor s. k. r. vezérőrnagy, miniszterhelyettes.
10 Erről tanúskodnak a kortársak beszámolói (dr. Bársony János szíves közlése).
11 Kálmán András: A magyar cigányok problémája. Társadalmi Szemle, 1946. (I.) 8-9. sz. 656-658. o.
12 BM Irattár. Közrend Főo. VII. Szem. tul. 143 /szn./ 1951. 52.d. Belügyminisztérium IV./6. Bűnügyi osztály. Javaslat a kóborcigányok letelepítésére és munkára nevelésére. Kelt: Budapest, 1952. január 2. Aláírás: B. Tóth István (gépelt) r. ny. fhdgy.
13 Schiffer János-Dobos János: A cigánylakossággal kapcsolatos problémák a Szovjetunióban. Belügyi Szemle, 1963, 3. sz. 68-69. o.
14 Szolzsenyicin, Alekszandr: A Gulag szigetvilág. Európa, Bp., 1993, I. k. 72. o.
15 A kommunizmus fekete könyve. Nagyvilág, Bp., 2000, 183-184. o. és Szolzsenyicin, A. i. m. II. k. 157-159. o.
16 Idézi: Szolzsenyicin, i. m., 158-159. o.
17 Schiffer J.-Dobos J. i. m.
18 Uo. BM Irattár. ORK TÜK Közrend Főo. 130. 00574/1953 (51. d.) BM Országos Rendőrkapitányság IV. osztálya. Min.: "Szigorúan titkos!" Jelentés. Tárgy: Cigányok szerepe a bűnözésben. Kelt: Budapest, 1953. október hó 5. Aláírás: Horváth István r. őrnagy, osztályvezető.
19 Uo. (Megjegyzés: A tisoisták Szlovákiában tizenöt "kényszermunka-létesítményt" rendeztek be munkaerőhiánnyal küzdő gyárak mellett, és oda küldték a "társadalomellenes elemeket", általában cigányokat. A háború után Csehszlovákia is megalkotja az 1948. október 25-i, 247. törvényt, amely a kényszermunka-táborok felállítását írja elő olyan tizenhét és hatvan év közötti emberek számára, akiket "át kell nevelni" három hónaptól két évig terjedő idő alatt, ez a határidő meg is rövidülhet vagy hosszabb is lehet. Bűnözők és "munkakerülő" egyének, ellenséges magatartást tanúsítók, illetve az "osztályellenség" ellen irányultak ezek a rendszabályok. A kommunizmus fekete könyveÉ 425., 428. o.)
20 Uo. a 00574/1953 ORK TÜK. sz. jelentés melléklete. A megyék "szigorúan titkos" minősítésű jelentéseiket a fenti ORK számra hivatkozva küldik meg.
21 Uo. A BM Pest Megyei Főosztályának jelentése. Kelt: 1953. IX. 18.
22 Uo. BM Bács-Kiskun Megyei Főosztály Kecskemét, Rendőri Osztály Bűnüldözési és Körözési Alosztálya. Kelt: Kecskemét, 1953. november 14.
23 Uo. BM Csongrád Megyei Főosztály. IV. oszt. Kelt: Szeged, 1953. nov. 13-án.
24 Uo. BM Tolna Megyei Főosztály, Bü. és kör. alosztály. Kelt: Szekszárd, 1953. november 13.
25 Uo. BM Baranya Megyei Főosztály. Bűnüldözési és Technikai Alosztály. Kelt: Pécs, 1953. november 14.
26 Uo. BM Somogy Megyei Főosztály. Kelt: Kaposvár, 1953. november hó 12-én.
27 Uo. BM Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főosztály bűnüldözési és körözési alosztálya. Kelt: Miskolc, 1953. november 13.
28 László Mária: Felirat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához a Magyarországon élő cigány néptörök gazdasági, politikai és kulturális életszínvonalának emelése tárgyában. (1956. január 9.) In: Bevezetés a magyarországi cigányság kultúrájába. Oktatási CD ROM. Bp., 1996. Dokumentumok. 6. 5. (A továbbiakban CDRoma.)
29 BM Irattár. Min. 374. 1-1827/58. Pest megyei Tanács 852/1958. Pest megyei Tanács VB Elnökhelyettesétől Biszku Béla elvtársnak, Belügyminiszter. Kelt: Budapest, 1958. május 21. Aláírás: Szabó Sándor VB-elnökhelyettes.
30 Az MSZMP KB PB határozata "A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról." 1961. június 20. In: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422-1985. Kossuth, Bp., 1986, 241. o.
31 BM Irattár. BM II. Főcsof. f. ORFK Ig.r.o. 1962. /szn./ BM Országos Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti osztály. Jelentés. Kelt: Budapest, 1962. január 5. Tárgy: Az igazgatásrendészeti szervek 1961. évben végzett munkája. Aláírás: dr. Horváth János r. alezr. osztályvezető.
32 BM Országos Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Osztály. Javaslat a kóbor és félkóbor cigányszemélyek letelepítésére. Kelt: 1961. március 11. Aláírás: dr. Horváth János r. alezr.

osztályvezető. In: CDRoma Dokumentumok 6. 10.

33 MOL MDP- MSzMP Iratok Osztálya, 228.f. 5/233. öe. Idézi: CDRoma. 4. 2.

34 Pogány György-Bán Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről. (3. A cigányság nemzetiségi hovatartozása.) Munkaügyi Szemle, 1958, 5. sz., 42-45. o.

35 A párthatározat előkészítése. In: CDRoma, 3. 4. 4.

36 Belügyi Szemle, 1963, 7. sz., 87-88. o.

37 Belügyi Szemle, 1963, 4. sz., 75. o.